

Ko e Kia Ōrite Toolkit (Ko e Fa'unga Me'angāue Kia Ōrite) - ko ha tu'utu'uni ngāue 'a Nu'u Sila ke a'usia ha 'ātakai 'oku fakakau kātoa ki ai mo vahevahe taau ma'á e kau ako 'i he ako mā'olunga ange 'i he kolisí 'oku 'i ai hanau faingata'a'ia fakaesinó

Fakamatala fakanounó

He aha te mea nui o te ao?

He tangata, he tangata, he tangata.

Ko e hā 'a e me'a mahu'inga taha 'i māmani?

Ko e kakaí, ko e kakaí, ko e kakaí.

'Oku 'oatu 'i he Kia Ōrite Toolkit 'a e fale'i pau mo lolotonga 'aonga ma'a Nu'u Sila ke tokonia ai 'a e ngaahi kautaha ako mā'olunga ange 'i he ako kolisí ke toe lelei ange ai 'a 'enau faitokonia 'a e kau ako 'oku 'i ai hanau faingata'a'ia fakaesinó.

Koe'uhí ko ha tu'utu'uni ngāue ia 'a Nu'u Sila, 'oku fa'u ia ke ma'u ai ha 'ātakai ako 'oku kau kātoa ki ai mo vahevahe-taau ma'á e kau ako 'i he ako mā'olunga ange 'i he kolisí 'oku 'i ai hanau faingata'a'ia fakaesinó ke nau ma'u ai ha ola lelei. 'E tokoni 'a e fa'unga me'angāue ni ki he kau ngāue 'i he ngaahi kautaha ako mā'olunga ange 'i he kolisí (ngaahi Tertiary Education Organisations pe TEO) kotoa pē ke nau toe lototo'a ange 'i he'enau fengāue'aki mo kinautolu 'oku 'i ai hanau faingata'a'ia fakaesinó, pea mo e kau pule ngāue mo e kautahá fakakātoa ke nau fatongia'aki 'a hono fakahoko atu 'o e ngaahi founa ngāue lelei taha 'a e fa'unga me'angāue. 'E tokoni foki 'a e fa'unga me'angāue ki hono fa'u 'o e Disability Action Plans (Ngaahi Palani Ngāue ma'á e Kau Faingata'a'ia Fakaesinó) 'i he ngaahi TEO.

Ko e kau ako 'oku 'i ai hanau faingata'a'ia fakaesinó ko e taha kinautolu 'i he kulupu faingata'a'ia lahi taha 'i he akó 'i Nu'u Silá. 'Oku fokotu'u 'e he ngaahi 'ātakai fakaako 'oku fa'u 'o fakataumu'a pē ma'a kinautolu 'oku 'ikai ke 'i ai hanau faingata'a'ia fakaesinó ha ngaahi 'ā vahevahe ki he kau ako 'atamai'ia 'oku 'i ai hanau faingata'a'ia fakaesinó. Ko e ngaahi 'ātakai fakafe'ātungia ko 'ení 'oku kamata'i ia 'e he ngaahi faka'amu mo e ngaahi fakamahamahalo fakasōsiale 'i he pehē 'oku tu'unga mā'olunga ange 'a kinautolu ia 'oku 'ikai ke 'i ai hanau faingata'a'ia fakaesinó (ableism), pehē foki ki he si'isi'i 'a e ngaahi nāunau tokoni ma'á e kau faingata'a'ia. Ko e sīpinga fakasōsiale 'o e faingata'a'ia fakaesinó 'okú ne fakae'a mai 'a e mo'oni'i me'a ko ia ko e kakaí pē 'oku nau taki

mu'a 'i he ngaahi fakamahamahalo mo e ngaahi founa ngāue ko 'ení. 'I he'ene peheé leva, ko e kakaí pē 'e pau ke nau toe holoki hifo 'a e ngaahi 'ātakai fakafe'ātungia ko 'ení.

'Oku fakatokanga'i 'e he Pule'angá ko e tupu faka'ekonōmika mo e lelei ange 'o e ngaahi ola fakasōsiale 'a Nu'u Silá 'oku fakafalala ia 'i he tu'unga tatau 'o e kau atú (equal access) mo e tu'unga tatau 'o e ngaahi faingamālié (equal opportunities) ma'á e kau ako kotoa pē, kau ai 'a e kakai 'oku 'i ai hanau faingata'a'ia fakaesinó.

Ko ha fa'unga ako mā'olunga ange 'i he ako kolisí 'a ia 'oku kau kakato ki ai 'a e tokotaha kotoa pē, 'okú ne fakatokanga'i mo fakamahu'inga'i 'a e ngaahi faikehekehé, kau ai 'a e kau ako 'oku 'i ai hanau faingata'a'ia, pea 'oku mātu'aki mahu'inga 'eni ki he hokohoko atu 'o e ako mā'olunga ange 'i he kolisí. 'Oku ma'u 'e he kau ako 'oku 'i ai hanau faingata'a'ia fakaesinó 'a e ngaahi totonu tatau ki he akó pea ke nau a'usia 'a e lelei taha 'oku nau malavá 'o tatau pē mo ia 'oku ma'u 'e he kakai 'oku 'ikai hanau faingata'a'ia fakaesinó, pea 'oku faka'au ke toe lahi ange hono fakatokanga'i kinautolú ko ha kulupu ia ke fakamu'omu'a.

'Oku lava 'a e kakai faingata'a'ia fakaesinó 'o 'oatu ha'anau lāunga ki he Human Rights Commission (Komisoni ki he Ngaahi Totonu 'a e Tangatá) kapau 'oku nau ongo'i kuo fakahoko ange ha tō'onga filifilimānako kiate kinautolu 'o makatu'unga 'i honau faingata'a'ia fakaesinó. 'Oku hoko 'a e ngaahi tō'onga filifilimānakó 'i he taimi 'oku fakahoko atu ai ha tō'onga 'oku 'ikai potupotu-tatau pe natula tukuhifo ki ha tokotaha kehe, 'o hangē ko ha tokotaha 'oku 'i ai hano faingata'a'ia, pea ko e fa'ahinga tō'onga ko iá 'oku 'ikai 'i ai ha fakatonuhia ia ki ai. 'Oku hoko 'a e filifilimānakó 'i he taimi 'oku 'ikai tali ai ha lēsisita ako 'a ha tokotaha ako 'oku 'i ai hano faingata'a'ia fakaesino, ke hū ki ha polokalama ako, 'o makatu'unga 'i he ngaahi 'uhinga 'oku felāve'i mo hono faingata'a'ia, 'o te'eki ke fuofua fakahoko 'e he TEO hano fakafuofua'i 'o e founa 'e fakakakato ai 'e he tokotaha ako ko iá 'a e polokalama akó 'aki ha ngaahi tokoni fakaako ma'á na. Pe 'i he taimi 'oku fakahū atu ai ha tokotaha 'oku 'i ai hano faingata'a'ia ki ha polokalama ako ka 'oku fakafisinga'i atu ki ai ha ngaahi tokoni fakaako ('oku fakapotopoto hano fakahoko).

Ko e ngaahi kautaha kotoa pē 'oku nau fakafaingamālie'i atu ha ngaahi koloa, sēvesi, ngaahi feitu'u ke ngāue'aki fakatokolahi, founa fefononga'aki, ngāue, ako, ako ngāue mo ha nofo'anga, kuo pau ke nau fakafaingamālie'i atu ha ngaahi fiema'u 'i ha tu'unga fakapotopoto, ma'á e kakai 'oku 'i ai hanau faingata'a'ia fakaesino 'o hangē ko ia 'oku fakamatala'i atu 'i he malumalu 'o e New Zealand Human Rights Act (Lao 'a Nu'u Sila ki he Ngaahi Totonu 'a e Tangatá). Ki he ngaahi kautaha ako mā'olunga ange 'i he kolisí, 'oku kau 'i heni 'a e ngaahi tafa'aki kotoa pē ki hono fakafaingamālie'i

atu 'o ha 'ātakai 'oku fakakau katoa ki ai 'a e kau akó, 'o hangē ko e founa ngāue ki he lēsisitá, ngaahi founa faiakó, ngaahi sēvesi tokoní, hono tuku atu 'o e ngaahi fakamatala ki he lēsisita akó pe nāunau akó, mo e ngaahi alā me'a peheé.

Neongo 'oku mā'u atu 'e he kau ako 'oku 'i ai hanau faingata'a'ia fakaesinó ha tokoni mahu'inga meí he kau ngāue tokoni mā'á e kau faingata'a'ia 'i he ngaahi kautaha ako mā'olunga ange 'i he kolisí, 'oku mau 'ilo ko e lahi 'o e tokoni ko 'ení 'oku kei mātu'aki fakafalala ia 'i he kau ngāue pē ko 'ení. 'Oku hā 'i he ngaahi sēvesi tokoni mā'á e kau faingata'a'ia fakaesinó 'a e fakautuutu ke toe lahi ange 'a e fiema'u ki hano fokotu'utu'u 'o ha ngaahi tokoni fakaako. Kuo hoko mai 'a e taimi ke nga'unu atu ai meí he sēvesi tokoni fakafo'ituituí ki ha founa fā'atā ange 'oku 'tataki hifo mei 'olunga' pe takiekina 'e he kau takí, ke fakahoko 'e he kotoa 'o e kautaha fakahoko ako ko iá.

'Oku fokotu'u 'e he Kia Ōrite Toolkit fo'ou ke 'a e kakai hono kotoa pē 'oku nau fakahoko atu mo kau 'i he ngaahi tu'unga kotoa pē 'o e 'ātakai ako mā'olunga ange 'i he kolisí, 'a e fatongia ki hono ngāue'aki 'o e vahevahe-taaú – 'o fou 'i hono fakakakato 'o e ngaahi tu'unga fakangāue lelei tahá.

Ko e Kia Ōrite Toolkit ko ha pepa ia kuo fakamānava'i 'o fakataumu'a ke ngāue'aki 'i he fekau'aki fakataha 'a e kau ako mo e kau faiako 'o e ngaahi fa'ahinga matakali mo e 'ulungāanga fakafonua 'i Aotearoa Nu'u Silá mo 'enau kau fakahoko ako 'i he ako mā'olunga ange 'i he kolisí.

Ke tokoni atu ki he ngaahi TEO ke nau ngāue'aki 'a e ngaahi founa ngāue lelei 'i he fononga fakaako 'a ha tokotaha ako, 'oku konga 'e nima 'a e me'angāué, kau ai 'a e ngaahi me'angāue tokoni ki he kau takí mo e akó fakatou'osi. 'Oku fokotu'u atu 'i heni 'a e fōtunga 'o e ngaahi founa ngāue lelei tahá 'i he founa tokoni mā'á e kau akó mo e faiakó, founa 'e lava ai ha kautaha ako 'o nga'unu atu ki he ngaahi founa ngāué ni, pea mo hai 'oku fiema'u ke fakakau atu ki he founa ngāué ni. 'Oku mātu'aki mahu'inga 'aupito ke 'i ai ha tānaki mai 'a e kau ako 'oku 'i ai hanau faingata'a'ia fakaesinó ki he tu'unga takitaha 'o e founa ngāué. 'Oku kau ki heni 'a e ngaahi palani ki ha ngaahi langa, kakano 'o e polokalama akó, ngaahi founa faiakó, ngaahi founa mo e tokoni ki hono mā'u 'o e fakamatalá mo e fetu'utakí.

'Oku mahu'inga ki ha kau ako 'oku 'i ai hanau faingata'a'ia kehekehe ke nau hoko ko ha kau hoa ngāue longomo'ui 'i hono fa'u mo hono vakai'i 'o e ngaahi ngāué ni pea mo hono fa'u fakalūkufua 'o e Disability Action Plans 'a e kautaha fakahoko akó. 'Oku toe mātu'aki mahu'inga foki ke manatu'i 'e he ngaahi kautaha fakahoko akó 'e ala fehanganagai 'a e kau ako 'oku 'i ai hanau faingata'a'ia mo ha ngaahi 'ā vahevahe lahi ange tupu mei ha'anau ha'u meí ha ngaahi kulupu 'oku

tu'u lavea ngofua 'i he vahevahe-taaú. 'Oku totonu foki ke fakakau mai ki ai 'a e ngaahi kulupu hangē ko e ngaahi kautaha 'a e fānauako Maulí, ngaahi kautaha 'a e fānauako Pasifikí, mo e ngaahi kautaha 'a e fānauako mei tu'apule'angá. 'Oku fakamatala'i atu 'i he fa'unga me'angāué 'a e ngaahi founa kehekehe 'o e hoa ngāue mo e kau ako 'oku 'i ai hanau faingata'a'ia mo honau kau fakafofongá.

Ke poupou atu ki he ngaahi kautaha fakahoko ako mā'olunga ange 'i he kolisí ke nau fakafaingamālie'i atu ha 'ātakai ako 'oku fakakau kakato ki ai 'a e tokotaha kotoa pē 'i Nu'u Silá ma'á e kau ako 'oku 'i ai hanau faingata'a'ia, 'e tokoni atu 'a e fa'unga me'angāué ke nau:

- mahino'i ai 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a e kau ako 'oku 'i ai hanau faingata'a'ia fakaesinó 'i he ako mā'olunga ange 'i he kolisí 'i Nu'u Silá
- fa'u ai ha Disability Action Plan 'oku fakakau ai 'a e ngaahi taumu'a ngāue, ngaahi faka'ilonga 'o 'ene ngāue lelei pea moe vaha'a taimi ke fakahoko ai 'ení, pea mo nau lava ai 'o muimui'i 'a e ngaahi fakalakalaka kuo hokó ke a'usia ai ha 'ātakai 'oku fakakau kakato kotoa ki ai 'a e kau ako 'oku 'i ai hanau faingata'a'ia fakaesinó
- 'ilo'i ai 'a e ngaahi me'a te nau ala hoko ko ha 'ā vahevahe ki he kau atú mo e lavame'á 'a ia 'oku fehangahangai mo e kau ako 'oku 'i ai hanau faingata'a'ia fakaesinó
- fakalelei'i ai 'a e ngaahi ola 'oku ma'u 'e he kau ako 'oku 'i ai hanau ngaahi faingata'a'ia fakaesinó 'aki 'a hono 'oatu 'o ha tataki mo ha ngaahi nāunau ki ai
- 'ilo ai ki he ngaahi tu'utu'uni ngāue mo e ngaahi fatongia fakalao 'oku felāve'i mo e kau ako 'oku 'i ai hanau faingata'a'ia fakaesinó 'i he ako mā'olunga ange 'i he kolisí.

'Oku 'i ai 'a e ngaahi founa ngāue mahu'inga 'oku nau poupou ki hono kamata'i 'o ha 'ātakai ako mā'olunga ange 'i he kolisí 'oku fakakau kakato ki ai 'a e kau ako 'oku 'i ai hanau ngaahi faingata'a'ia fakaesinó. Ko e ngaahi founa ni 'oku fiema'u ki ai ha ngaahi kautaha fakahoko ako ke nau fakapapau'i 'oku:

- ma'u 'e he kau ako 'oku 'i ai hanau faingata'a'ia fakaesinó ha ngaahi faingamālie vahevahe-taa ke nau a'usia ai 'a e tu'unga te nau ala malava fakafo'ituituí mo nau kau atu ki he ngaahi tapa kotoa pē 'o e mo'uí 'i he ako mā'olunga ange 'i he kolisí

- fakasino 'i he ngaahi fengāue'aki mo e kau ako 'oku 'i ai hanau faingata'a'ia fakaesinó 'a hono faka'apa'apa'i 'o 'enau ngaahi totonú, honau ngeiá, malu fakafo'ituituí, tauhi malu 'o honau ngaahi fakamatalá mo e vahevahe-tataú, pea mo langa hake ha vā fengāue'aki mo e kau ako ko 'ení ke 'ilo'i ai 'a 'enau ngaahi fiema'u tokoni fakaakó pea mo e ngaahi 'ā vahevahe ki he'enau kau ki he akó mo 'enau lavame'á 'a ia 'oku nau fehangahangai mo iá
- hoko 'a e ngaahi tu'utu'uni ngāué, ngaahi founa ngāué, ngaahi sévesí mo e ngaahi nāunaú, kau ai 'a e palani fakataumu'a-paú mo hono vahevahe 'o e ngaahi nāunaú, ke malava ai 'a e kau ako 'oku 'i ai hanau faingata'a'ia 'o 'inasi tatau 'i he ako mā'olunga ange 'i he kolisí pea mo e ngaahi ngāue kakato 'oku nau katoi 'a e ngaahi tafa'aki fekau'aki mo honau 'ātakai akó
- fakatupu ha 'ātakai ako 'oku vahevahe-taau 'aki 'a hono fakakaukau'i 'o e ngaahi fiema'u 'a e kau ako 'oku 'i ai hanau faingata'a'ia fakaesinó 'i he ngaahi tafa'aki kotoa pē 'o e halanga fakaakó, kau ai 'a hono fa'u 'o e ngaahi lēsoní, silapá, faiakó, ako ngāue 'i he ngaahi ngāue'angá, sivi mo e ngaahi founa tokoni fakaakó
- ako'i 'a e kau ngāué ke nau fakakakato 'a e ngaahi fiema'u 'a e kau ako 'oku 'i ai hanau faingata'a'ia fakaesinó pea mo nau fakaafe'i atu 'a e kau ako ko 'ení ke nau talanoa ki he'enau ngaahi fiema'u pea fakahoko mo tokangaekina fakamātoato 'a 'enau ngaahi kolé
- nau kamata'i ha 'ātakai malu mo hao ma'á e kau ako 'oku 'i ai hanau faingata'a'ia fakaesinó ke nau:
 - fakahoko tōmu'a atu 'a 'enau ngaahi fiema'u koe'uhí ke fakafaingamālie'i atu 'a e ngaahi sévesi 'oku tuha ki aí
 - fevahevahe'aki ai 'i he fatongia ki hono alea'i mo hono fa'u 'o ha ngaahi solova'anga, 'i he taimi 'oku malava aí
 - fale'i 'a e ngaahi 'apiakó fekau'aki mo e ngaahi pole 'oku nau fehangahangai mo iá.

'I hono fakalūkufuá, ko e taumu'a 'o e Kia Ōrite Toolkit ke tokoni'i 'a e kau ngāue kotoa pē ke nau toe lototo'a ange 'i he'enau fengāue'aki mo e kau ako 'oku 'i ai hanau faingata'a'ia fakaesinó pea ke toe fatongia'aki 'e he kau pulé mo e kau ngāue fakatokolahi 'a hono fakahoko 'o e ngaahi founa ngāue lelei taha 'i he fa'unga me'angāué, fa'u ha palani ngāue ki he kau ako 'oku 'i ai hanau

faingata'a'ia fakaesinó, pea mo ma'u atu 'a e poupou 'a e kau ako 'oku 'i ai hanau faingata'a'ia fakaesinó.

'E lava 'a e fa'unga me'angāué ni 'o tokoni atu ki he ngaahi kautaha fakahoko ako mā'olunga ange 'i he kolisí ke nau ongo'i pau'ia 'i he ngaue ma'á e kau ako 'oku 'i ai hanau faingata'a'ia 'aki 'a hono fa'u 'o ha ngaahi ma'u'anga tokoni ke fakapapau'i ai 'oku nau faitokonia lototo'a mo ola lelei 'a e kau ako 'oku 'i ai hanau faingata'a'ia fakaesinó.